

ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΓΕΝΙΕΣ

Συγγραφέας: Β. Βρετού

Εισαγωγή

Σήμερα είναι κοινώς αποδεκτό και κατανοητό ότι ο σκοπός και το περιεχόμενο του διεθνούς δικαίου είναι περισσότερο ευρέα από οποτεδήποτε άλλοτε. Ειδικότερα, η τρέχουσα διεθνής πρακτική αναγνωρίζει και εν πολλοίς στηρίζεται πλέον στις δράσεις και αποφάσεις των διεθνών οργανισμών. Η δραστηριότητα των διεθνών οργανισμών μπορεί να συμβάλει στην δημιουργία «... νέων κανόνων δικαίου, και ειδικότερα, στην υιοθέτηση μη δεσμευτικών κειμένων, στα οποία τα κράτη μέρη μπορεί να έχουν εκφράσει την αποδοχή τους για την ανάδυση ενός νέου κανόνα[2]». Πιο συνηθισμένη έκφραση αποτελεί η παραγωγή κειμένων μη δεσμευτικών ή όπως είναι κοινώς αποδεκτό ως “soft law” κείμενα. Ιδίως, στο Διεθνές Περιβαλλοντικό Δίκαιο – που στο παρόν άρθρο μας ενδιαφέρει περισσότερο – είναι πολύ συνηθισμένη η αποδοχή τέτοιου είδους κειμένων και η έκφραση –μέσω αυτών των κειμένων – πολιτικών διακηρύξεων και γενικών δεσμεύσεων (“political commitments”).

Συνεπώς, και βάσει των ανωτέρω δεδομένων, το σημερινό Διεθνές Δίκαιο - υπό προϋποθέσεις - μπορεί να επηρεάζεται και εν μέρει να διαμορφώνεται και από άλλους παράγοντες όπως είναι οι διεθνείς οργανισμοί (λ.χ. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, Παγκόσμια Τράπεζα), από τη νομολογία των δικαστηρίων που ερμηνεύουν και εφαρμόζουν διεθνές δίκαιο (λ.χ. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων), αλλά και από μη δεσμευτικούς κανόνες (soft law), όπως διακηρύξεις και κατευθυντήριες οδηγίες.

1. Η έννοια και η σημασία των «αρχών»

Στο Διεθνές Περιβαλλοντικό Δίκαιο έχει παρατηρηθεί η ανάδυση πολλών νέων αρχών, οι οποίες με τη σειρά τους έχουν επηρεάσει και έχουν προκαλέσει περαιτέρω εξελίξεις σε αυτό το πεδίο. Μία βασική και αναγνωρισμένη αρχή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί το υγιές περιβάλλον ως βασική προϋπόθεση στην προώθηση και απόλαυση διάφορων άλλων αναγνωρισμένων δικαιωμάτων. Ωστόσο, υπάρχουν και κάποιες άλλες αρχές που θεωρούνται ως «παλιές» αρχές, όπως η αρχή της καλής γειτονίας (“principle of good neighborliness”), η οποία προκύπτει από την αρχή της εθνικής κυριαρχίας και βρίσκει κυρίως εφαρμογή σε ζητήματα διασυνοριακής περιβαλλοντικής ζημίας[3], η αρχή της προηγούμενης διαβούλευσης και

διαπραγμάτευσης, η αρχή της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας. Αντίστοιχα, οι νεότερες αρχές αποτελούνται από την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, την αρχή της προφύλαξης, την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», την αρχή του κοινού ενδιαφέροντος για την ανθρωπότητα, την αρχή των κοινών αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών[4], την αρχή της διεθνούς συνεργασίας [5], την αρχή της διαγενεακής ισότητας[6], την αρχή της προηγούμενης περιβαλλοντικής εκτίμησης[7] και των διαδικαστικών δικαιωμάτων[8].

Κυρίως, όσον αφορά τη νέα παγκόσμια περιβαλλοντική διακυβέρνηση, από τα πιο αξιοσημείωτα πλέον χαρακτηριστικά της είναι η αυξημένη συμμετοχή μη κρατικών φορέων αλλά και η ανάδυση νέων διεθνών απειλών. Όπως ορθά και σχεδόν προφητικά αναφερόταν δέκα χρόνια πριν «Από τη διασυνοριακή ρύπανση μέχρι τα στρατόπεδα εκπαίδευσης τρομοκρατών, από τα προσφυγικά κύματα μέχρι την εξάπλωση των όπλων, τα διεθνή προβλήματα έχουν τοπικές ρίζες, όπου (όμως) ένα κρατικό νομικό σύστημα είναι συχνά ανίσχυρο να τα διαχειριστεί. Το διεθνές νομικό σύστημα – προκειμένου να μπορέσει να προσφέρει αποτελεσματική απάντηση σε αυτές τις νέες προκλήσεις – θα πρέπει να είναι σε θέση να επηρεάσει τις εγχώριες πολιτικές των κρατών και να χρησιμοποιήσει τους εθνικούς θεσμούς για την επίτευξη των παγκόσμιων στόχων [9]».

Λαμβάνοντας υπόψη τις ανωτέρω αρχές σε συνδυασμό με την εξάπλωση «του διεθνούς δικαίου της βιώσιμης ανάπτυξης» μπορούμε πιο εύκολα να επιχειρηματολογήσουμε υπέρ μίας προσέγγισης της περιβαλλοντικής προστασίας μέσω των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (“rights based approach”). Στο σημείο αυτό ουσιαστικά υποκρύπτεται η πρωταρχική σχέση αρχών και δικαιωμάτων. Οι αρχές αντιμετωπίζονται ως αξίες της έννομης τάξης, οι οποίες χρήζουν προστασίας. Στη συνέχεια οι αρχές μετεξελίσσονται συνήθως σε δικαιώματα. Τα δικαιώματα στη συνέχεια διαμορφώνονται σε αντικειμενικό κανόνα δικαίου και εξ υποκειμένου δίκαιο.

Ωστόσο, ένα προηγούμενο στοιχείο, στο οποίο χρειάζεται να αναφερθούμε και αφορά το αντικείμενο του παρόντος άρθρου, είναι η αρκετά συχνή πλέον έννοια «της κοινής μέριμνας/έγνοιας για την ανθρωπότητα» (“common concern of humanity”). Μία χρήσιμη ερώτηση είναι τι ακριβώς κάνει κάτι να αποτελεί “common concern” σε επίπεδο όχι ατομικό αλλά συλλογικό και μάλιστα μεγάλης κλίμακας. Σύμφωνα με τον Καθηγητή Alexander Kiss η έννοια του “common concern” αφορά την διατήρηση των βασικών αξιών τόσο σε εθνικό, περιφερειακό όσο και διεθνές επίπεδο. Η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η προσπάθεια βελτίωσης της υγείας και της παιδείας αλλά και η προστασία του περιβάλλοντος[10] αποτελούν και αντανakλούν την έννοια «της κοινής έγνοιας για την ανθρωπότητα».

Ειδομένη από αυτό το πρίσμα, η έννοια αυτή μπορούμε να ισχυριστούμε με

βασιμότητα ότι αποτελεί ουσιαστικά τη νομιμοποιητική βάση για τις δράσεις της διεθνούς κοινότητας. Επιπλέον, η έννοια αυτή μπορεί να αποτελέσει και τη νομιμοποιητική βάση για την δημιουργία του πλαισίου δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για -και από- τις μελλοντικές γενιές. Με την συμβουλευτική γνώμη του Διεθνούς Δικαστηρίου σχετικά με τη νομιμότητα χρήσης των πυρηνικών όπλων σιωπηρά αναγνωρίστηκε η ύπαρξη - έναντι όλων - περιβαλλοντικής υποχρέωσης των Κρατών : *«Το περιβάλλον δεν είναι μία αφαίρεση αλλά αντιπροσωπεύει τον ζωτικό χώρο, την ποιότητα ζωής και την ίδια την υγεία των ανθρώπινων όντων, περιλαμβάνοντας και τις αγέννητες γενιές. Η ύπαρξη των γενικών υποχρεώσεων των Κρατών να εξασφαλίζουν ότι οι δράσεις τους μέσα στο πλαίσιο δικαιοδοσίας τους...(είναι) να σέβονται το περιβάλλον των άλλων Κρατών....είναι τώρα τμήμα του διεθνούς δικαίου που σχετίζεται με το περιβάλλον[11]».*

Συνεπώς, για να μπορέσει να χαρακτηριστεί κάτι ως “common concern” θα πρέπει να διαθέτει σωρευτικά κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως τα κάτωθι: να αποτελεί ζωτικό κομμάτι για την ασφαλή και υγιεινή διαβίωση ενός μεγάλου πλήθους ανθρώπων, να απαιτεί συλλογική δράση που δεν περιορίζεται στα στενά πλαίσια ενός Κράτους, η ζημία που προκαλείται να διασπείρεται και να μην μπορεί εύκολα να περιοριστεί από σύνορα φυσικά ή πολιτικά. Τέλος, θεωρούμε ότι θα πρέπει να υπάρχει και η θέληση η ανθρωπότητα να μεταβιβάσει το αγαθό αυτό με κάποιον τρόπο και στις μελλοντικές γενιές[12].

2. Η ανάπτυξη των αρχών στο περιβαλλοντικό Διεθνές Δίκαιο

Το διεθνές εθιμικό δίκαιο συναντάται όπου αναπτύσσεται συνεχόμενη πρακτική των κρατών και συγχρόνως η πρακτική αυτή ασκείται με την πεποίθηση ότι αυτή ασκείται σαν να υπήρχε δεσμευτικός κανόνας δικαίου. Υπάρχει περίπτωση οι κανόνες (“norms”) του εθιμικού δικαίου να είναι υπό διαμόρφωση ή ακόμα και να είναι εν τη γενέσει τους. Όσον αφορά τα ζητήματα με τα οποία ασχολούμαστε στο διεθνές εθιμικό δίκαιο (περιβάλλον και ανάδυση νέων δικαιωμάτων ή υποχρεώσεων) δύο αρχές είναι αυτές που μας αφορούν: η αρχή της προφύλαξης (“precautionary principle”) και η αρχή της διαγενεακής ισότητας (“principle of intergenerational equity”) ή υπό ευρύτερη μορφή η έννοια της δικαιοσύνης (“justice”[13]). Οι αρχές αυτές συνδέονται άρρηκτα με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, έτσι όπως έχει διατυπωθεί, ερμηνευθεί και ενεργοποιηθεί τόσο μέσα από τα συμβατικά κείμενα όσο και μέσα από τα πολλά σχέδια δράσης σε διεθνές, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο.

2.1. Οι αρχές για τις μελλοντικές γενιές

Στην σύγχρονη εποχή η συζήτηση σχετικά με τα δικαιώματα ή έστω τα συμφέροντα των μελλοντικών γενεών, μπορούμε να υποστηρίξουμε βάσιμα ότι αποτελεί κεντρική έννοια της βιωσιμότητας. Η ενδο-γενεακή ισότητα (“intra-generational equity”) - που

αφορά την πλήρωση των αναγκών των σημερινών γενεών - απαιτείται να είναι ευθυγραμμισμένη με την ικανοποίηση των βασικών αναγκών «όλων των μελλοντικών παγκόσμιων πολιτών[14]» (inter-generational equity). Στο ανωτέρω πλαίσιο, η ευρύτερη έννοια της Δικαιοσύνης αποκτά ιδιαίτερα μεγάλη σημασία και ιδίως όσον αφορά το μέλλον όχι μόνο του ανθρώπινου είδους αλλά και όλου του πλανήτη: ανάγκη διεθνούς προσπάθειας ώστε να εξασφαλισθεί ισότητα ("equity") στην απόλαυση των αγαθών μεταξύ των γενεών.

Με αυτήν την θεώρηση συντάσσεται και η Καθηγήτρια Brown-Weiss, η οποία πρεσβεύει ότι όταν μιλάμε για τις μελλοντικές γενιές αναφερόμαστε σε μία ευρύτερη συλλογικότητα, που περικλείει όλους τους μελλοντικούς απογόνους του ανθρώπινου είδους. Υπό την έννοια αυτή - όπως θα δούμε και κατωτέρω - όταν αναφερόμαστε στις μελλοντικές γενιές, αναφερόμαστε σε «υποθετικούς ανθρώπους», οι οποίοι θα ανήκουν στο ανθρώπινο είδος και θα έχουν τις ίδιες βασικές ανάγκες, ακόμα και αν δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων ποιοι ειδικά θα είναι: δεν γνωρίζουμε το πλήθος τους, τα χαρακτηριστικά τους, ούτε τα ενδιαφέροντά τους[15]. Οι νεότεροι αναλυτές της οντότητας των μελλοντικών γενιών φαίνεται να είναι ανοικτοί στο ενδεχόμενο αποδοχής ότι οι μελλοντικές γενιές μπορούν να είναι αποδέκτες δικαιωμάτων, ακόμα και αν είναι ακόμα αρκετά ασαφές το θέμα αυτό.

2.2. Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης

2.2.1. Ορισμός

Στην εποχή μας η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, καθορίζοντας εν πολλοίς το πλαίσιο ανάπτυξης αλλά και περαιτέρω εννοιολόγησης του περιβάλλοντος, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των οικονομικών δραστηριοτήτων στο διεθνές δίκαιο. Η βιώσιμη ανάπτυξη έχει ορισθεί ως «*Η Ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες της τωρινής γενιάς χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιούν τις δικές τους ανάγκες*[16]».

Ο ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης έχει διατυπωθεί και καθιερωθεί- όπως είναι πλέον γνωστό - από την εμβληματική Επιτροπή, γνωστή και ως «Brundtland Commission» (1987) και είναι ο πιο διαδεδομένος και ευρέως αποδεκτός ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης μέχρι και σήμερα. Για πρώτη φορά στην σύγχρονη ανθρώπινη ιστορία έγινε επίσημα η αναγνώριση της σύνδεσης μεταξύ περιβαλλοντικής προστασίας και ανάπτυξης. Το πλήθος των Διεθνών και Περιφερειακών Συνδιασκέψεων και Σχεδίων Δράσης που ακολούθησαν, υιοθέτησαν σχεδόν αυτούσιο τον ανωτέρω ορισμό[17].

Στη συνέχεια, το έτος 1992, στην Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, αποσαφηνίσθηκε η βιώσιμη ανάπτυξη μέσα από τις αρχές 3 και 4 :

Αρχή 3 «Το δικαίωμα στην ανάπτυξη θα πρέπει να επιτυγχάνεται με τέτοιο τρόπο που να ικανοποιούνται ισότιμα οι αναπτυξιακές και περιβαλλοντικές ανάγκες τόσο των τωρινών όσο και των μελλοντικών γενιών».

Αρχή 4 «Προκειμένου να επιτευχθεί η βιώσιμη ανάπτυξη, η περιβαλλοντική προστασία θα πρέπει να αποτελεί εσωτερικό τμήμα της αναπτυξιακής διαδικασίας και δεν μπορεί να θεωρείται ξεχωριστά από αυτήν[18]».

Μετέπειτα, ο ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης διατυπώθηκε μέσα από πολλά συμβατικά κείμενα που ακολούθησαν τόσο σε διεθνές όσο και σε περιφερειακό επίπεδο[19]. Μέσα από τα συμβατικά αυτά κείμενα σταδιακά αποκρυσταλλώνονται οι σύγχρονες τάσεις προσέγγισης των αρχών που αποτελούν την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, ως αναδυόμενη αρχή του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος και κυρίως ως τμήμα του “soft law[20]”. Ο κύριος στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης είναι να ισορροπήσει μεταξύ περιβαλλοντικών, οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων και αναγκών. Η βιώσιμη ανάπτυξη ορθά αναφέρεται ότι αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά σύγχρονα “mantras”, την οποία επικαλούνται στο πλαίσιο της διεθνούς περιβαλλοντικής διακυβέρνησης[21]. Εμείς θα προσθέταμε ότι στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης είναι να ισορροπήσει μεταξύ διάφορων συμφερόντων, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις τωρινές όσο και τις μελλοντικές γενιές.

2.2.2. Βιώσιμη ανάπτυξη και μελλοντικές γενιές

Η Αρχή της Βιώσιμης Ανάπτυξης αποτελεί επίσης, την συνεκτική βάση και έννοια, που συνδέει το περιβάλλον, τα δικαιώματα και τις μελλοντικές γενιές. Ωστόσο, πριν από λίγα χρόνια, αυτό που σήμερα ευρέως ονομάζουμε «περιβαλλοντική κρίση» δεν απασχολούσε –εκτός λίγων εξαιρέσεων- τους θεωρητικούς της φιλελεύθερης δημοκρατίας (όπως οι Rawls, Nozick, Ackerman, Dworkin). Από την άλλη, υπήρχε η θεωρητική τάση που κατηγορούσε την φιλελεύθερη δημοκρατία, ως μέρος ή και αιτία του προβλήματος (όπως οι Hardin, Heilbrunner). Θεωρούμε ότι η πιο βιώσιμη προσέγγιση βρίσκεται κάπου στη μέση. Δηλαδή, αναγνωρίζεται καταρχήν ότι η περιβαλλοντική κρίση έχει ανθρωπογενή αίτια και ότι για την καλύτερη διαχείρισή της θα πρέπει να προσαρμοστούν ανάλογα τα μέσα και εργαλεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας[22], η οποία όμως θα πρέπει να προσεγγιστεί με μία σύγχρονη και πιο ανατρεπτική ματιά. Επιπλέον, θεωρούμε, ότι στην/και με την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης υλοποιείται ουσιαστικά η διεθνής ενασχόληση με τα θέματα των μελλοντικών γενεών[23].

Συνεπώς, θεωρούμε ότι η βιώσιμη ανάπτυξη δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται μόνο ως μία ηθική επιταγή[24]. Ωστόσο, ακόμα και σήμερα παραμένει δύσκολο να καθοριστεί μέχρι ποιού σημείου το διεθνές δίκαιο υποχρεώνει τα κράτη να διατηρούν τις φυσικές πηγές και να βεβαιώνουν ότι η διαχείριση που κάνουν είναι βιώσιμη,

καθώς δεν υπάρχει μία επιστημονική μέθοδος για την εφαρμογή της αρχής αυτής. Το σίγουρο είναι ότι σήμερα έχουμε κατανοήσει ότι *«τα οικοσυστήματα και οι οικονομίες είναι συνυφασμένα μεταξύ τους και ότι η διεθνής συνεργασία είναι ζωτικής σημασίας για την αντιμετώπιση διασυνοριακών απειλών για την ακεραιότητα των οικοτόπων...[25]»*.

Πιο συγκεκριμένα, η βιώσιμη ανάπτυξη επικεντρώνεται στους ανθρώπους, τους τωρινούς - κυρίως τους περισσότερο ευάλωτους - αλλά και τους μελλοντικούς, υπό το πρίσμα της διαγενεακής ή ενδογενεακής ισότητας. Ωστόσο, επειδή η ευζωία των ανθρώπων είναι πολυδιάστατη και πολυεπίπεδη, είναι αναγκαία μία αντίστοιχη προσέγγιση και της ανάπτυξης (όχι μόνο η οικονομική διάσταση της ανάπτυξης), όπως εξάλλου είχε διατυπωθεί με ενάργεια στην Διακήρυξη του Johannesburg για την ύπαρξη των τριών πυλώνων της ανάπτυξης. Βασικοί αναπτυξιακοί στόχοι είναι η μείωση της φτώχειας, η ικανοποίηση των βασικών αναγκών όλων των ανθρώπων, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, ένα εκ των οποίων αποτελεί και το δικαίωμα στην ανάπτυξη. Ουσιαστικά, η βασική ιδέα της βιώσιμης ανάπτυξης αποκρυσταλλώνεται στο γεγονός ότι θα πρέπει να διατηρούνται οι προοπτικές και οι ευκαιρίες προκειμένου οι μελλοντικές γενιές να έχουν ελευθερία επιλογών[26].

Υπό την ανωτέρω προσέγγιση, η προσέγγιση της βιώσιμης ανάπτυξης απαιτεί καινοτόμες κοινωνικές και περιβαλλοντικές δράσεις, με ταυτόχρονη προώθηση δημοκρατικών και συμμετοχικών θεσμών, στοιχεία τα οποία είναι απαραίτητα και αναγκαία για την επιβίωση της ανθρωπότητας. Υπό το ανωτέρω πρίσμα, θεωρούμε ως άκρως επίκαιρη και εύστοχη την φράση που χαρακτηρίζει την βιώσιμη ανάπτυξη *«ως μία έννοια της οποίας η ώρα έχει έρθει[27]»*. Προκειμένου να επιτευχθεί η άμεση προώθηση της αρχής αυτής, θα πρέπει να ενισχυθούν οι υπάρχοντες θεσμοί ή και να δημιουργηθούν νέοι θεσμοί οι οποίοι θα είναι ενήμεροι για την διεθνοποιημένη οικονομία, την μακροοικονομική πολιτική αλλά και την ανάγκη διατήρησης της κοινωνικής συνοχής και γενικότερης ευζωίας τόσο των τωρινών όσο και των μελλοντικών γενεών.

Επιπλέον, δύο ακόμα ανερχόμενες έννοιες/αρχές που σχετίζονται με την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης και της διαγενεακής ισότητας είναι η κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας (Common Heritage of Mankind/Humankind-CHM[28]) και η κοινή μέριμνα/φροντίδα για την ανθρωπότητα (Common Concern of Mankind/Humankind-CCM[29]). Οι έννοιες αυτές, σε συνδυασμό με την βιώσιμη ανάπτυξη, εισάγουν την διάσταση της διαχρονικότητας και ισχυροποιούν το επιχείρημα για την άμεση σύνδεση της βιώσιμης ανάπτυξης με τις μελλοντικές γενιές. Επιπλέον, εισάγουν πιο δυναμικά την συζήτηση για την δυνατότητα και πλέον αναγκαιότητα ύπαρξης δικαιωμάτων των μελλοντικών γενεών[30]. Από την άλλη δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι πρόκειται για έννοιες που έχουν δυναμικότητα και

βρίσκονται σε μία εξελικτική διαδικασία.

Ακολουθώντας την αρχή “ένα αγέννητο παιδί θεωρείται ως γεννημένο όταν τα συμφέροντα του ήδη λαμβάνονται υπόψη”, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πιο εύκολα τη δυνατότητας των μελλοντικών γενιών να θεωρούνται φορείς δικαιωμάτων. Οφείλουμε βέβαια να διευκρινίσουμε ότι η έννοια της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας δεν έχει μεταβεί στο επίπεδο της νομικής έννοιας, αλλά παραμένει μία φιλοσοφική και πολιτική έννοια[31].

Στη διεθνή διάσταση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης ανακύπτει και το ζήτημα της «εξαγωγής της μη-βιωσιμότητας» (“exportation of unsustainability”). Οι οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές αποφάσεις ενός Κράτους μπορούν να έχουν συνέπειες και στα υπόλοιπα Κράτη. Ωστόσο, αυτή η επίδραση από την «εξαγωγή της μη-βιωσιμότητας» μπορεί να έχει αρνητικά αποτελέσματα όχι μόνο μεταξύ των κρατών, αλλά και μεταξύ των γενεών. Το ανωτέρω γεγονός έχει αναγνωριστεί και πιο επίσημα από διάφορα διεθνή συμβατικά κείμενα και αποφάσεις, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτό της Διακήρυξης για τις Ευθύνες της Τωρινής Γενιάς έναντι των Μελλοντικών Γενιών (1997)[32]. Επιπλέον, η φροντίδα και έγνοια για τις μελλοντικές γενιές μέσα από το πρίσμα της βιώσιμης ανάπτυξης, αποτυπώνεται και σε αρκετές συνταγματικές διατάξεις διάφορων κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο[33], όπως και σχετική νομολογία[34].

Τέλος, η βιώσιμη ανάπτυξη συνδέεται με «την αρχή της έβδομης γενιάς» (“the seventh generation principle”), μία αρχή που πρέσβευαν και ακολουθούσαν μία φυλή Ινδιάνων της Αμερικής. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, κάθε απόφαση που λαμβάνει η τωρινή γενιά θα έπρεπε να υπολογίζει τις πιθανές επιπτώσεις που θα έχει στις επόμενες επτά μελλοντικές γενιές. Η αρχή αυτή είχε κωδικοποιηθεί στον νόμο “Iroquois Great Law of Peace”.

Έχοντας υπόψη μας όλες τις ανωτέρω εξελίξεις και τάσεις, θεωρούμε ότι σε διεθνές επίπεδο η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης έχει αναγνωριστεί σχεδόν από όλα τα κράτη ότι αποτελεί μία αρχή-οδηγό (guiding principle), που καθοδηγεί την περιβαλλοντική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ τωρινών και μελλοντικών γενεών. Ωστόσο, η δυσκολία που ανακύπτει και εμποδίζει την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης να λειτουργήσει ρυθμιστικά και αποτελεσματικά μέσα σε ένα μοντέλο περιβαλλοντικής διακυβέρνησης είναι το γεγονός ότι αποτελεί περισσότερο μία περιγραφική παρά κανονιστική έννοια/αρχή[35]. Η βιώσιμη ανάπτυξη περιγραφεί την διαδρομή, χωρίς να προσφέρει συγχρόνως και τον χάρτη για το πώς θα φθάσουμε εκεί. Ωστόσο, οι υποστηρικτές και οι επαγγελματίες που ασχολούνται με την περιβαλλοντική πολιτική και την βιώσιμη ανάπτυξη χρειάζονται ένα ολοκληρωμένο και λειτουργικό νομικό πλαίσιο, το οποίο να διασφαλίζει ότι η βιώσιμη ανάπτυξη πραγματικά έχει αξία και εφαρμόζεται με συνέπεια. Η άποψη που υποστηρίζεται στην

παρούσα εργασία είναι ότι το υποστηρικτικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο μπορεί να υλοποιηθεί πραγματικά η βιώσιμη ανάπτυξη είναι το πλαίσιο της διαγενεακής ισότητας σε άρρηκτο συνδυασμό με τα ανθρώπινα δικαιώματα.

3. Η αρχή της προφύλαξης

3.1. Ορισμός

Η Αρχή της Προφύλαξης θεωρείται στις μέρες μας ως μία από τις βασικές αρχές του κοινοτικού περιβαλλοντικού δικαίου. Ωστόσο, δεν είναι ακόμα ευρέως αποδεκτή ως τέτοια και από τις υπόλοιπες έννομες τάξεις άλλων κρατών και ομοσπονδιών της διεθνούς κοινότητας. Η ιδιαιτερότητά της έγκειται στο γεγονός ότι τα ζητήματα που προσεγγίζει – κυρίως όταν αφορούν ιδιαίτερα σοβαρές ή μη αναστρέψιμες περιβαλλοντικές απειλές – διέπονται από τη λεγόμενη «επιστημονική αβεβαιότητα». Ιδίως, το σημερινό πλαίσιο, στο οποίο αναφύεται η λεγόμενη «επιστημονική αβεβαιότητα», είναι αυτό από το οποίο απορρέουν οι νέες μορφές της σύγχρονης διακινδύνευσης «...δηλαδή ως μια προσπάθεια του δικαίου να υποδεχθεί τις αβεβαιότητες και τις απροσδιοριστίες της επιστημονικής γνώσης, που συνεπάγονται 'αλλαγή παραδείγματος' για το δίκαιο περιβάλλοντος[36]».

Ο βασικός άξονας προσέγγισης των περιβαλλοντικών ζητημάτων, μέσω αυτής της αρχής, είναι ότι τα κράτη δεν θα πρέπει να απέχουν από τη λήψη μέτρων για την αποσόβηση σοβαρών ζημιών στο περιβάλλον, χρησιμοποιώντας απλά την επίκληση ότι δεν υπάρχει επαρκής επιστημονική βεβαιότητα. Η αρχή της προφύλαξης εκτείνεται στην πρόληψη κινδύνων, οι οποίοι απλά πιθανολογούνται βάσει κάποιων ενδείξεων και κρίνεται ότι θα πρέπει να ληφθούν θετικά μέτρα «...σε ένα αρκετά πρώιμο στάδιο[37]».

3.2. Μελλοντικές γενιές

Η αρχή της προφύλαξης - είτε χρησιμοποιείται ως δεσμευτικός διεθνής κανόνας είτε όχι - είναι ευρέως αποδεκτή και αποτελεί μεθοδολογικό εργαλείο, που συνοδεύει, εμπλουτίζει ερμηνευτικά και καθοδηγεί τις αποφάσεις που σχετίζονται με θέματα υγείας, ασφάλειας και περιβάλλοντος. Επίσης, σε μερικές περιπτώσεις υπάρχει και η ειδική αναφορά για τα παιδιά[38], με μέριμνα και λήψη ιδιαίτερων μέτρων. Ωστόσο, πριν την ενεργοποίηση και εφαρμογή της αρχής της πρόληψης, λαμβάνονται υπόψη και αξιολογούνται κάποιες βασικές προϋποθέσεις, όπως η έκταση των αρνητικών επιδράσεων, η δυνατότητα αντιστρεψιμότητας, οι πιθανές ζημιές και το πιθανό κόστος ή/και τα αποτελέσματα, η εκτίμηση του κοινωνικά αποδεκτού βαθμού επικινδυνότητας για την συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Υπό το ανωτέρω πρίσμα, η αρχή της προφύλαξης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η βασική δικαϊκή αρχή, πάνω στην οποία μπορούν να βασισθούν και όσοι πρεσβεύουν για την προάσπιση των

συμφερόντων των μελλοντικών γενιών και της επιβίωσης της ανθρωπότητας αλλά και του οικοσυστήματος εν γένει[39].

4. Αρχή της διαγενεακής ισότητας

4.1. Ορισμός

Προτού κάνουμε την εισαγωγή της ενότητας αυτής και δώσουμε τον ορισμό, θα θέλαμε να αναφερθούμε σε δύο φράσεις που θεωρούμε ότι αποτελούν τον πυρήνα της διαγενεακής ισότητας και περιγράφουν την ανάγκη των υποχρεώσεων της τωρινής γενιάς έναντι της μελλοντικής: Η πρώτη φράση αναφέρει ότι: «*Η (ουσιαστική και πραγματική σε όλους) ευημερία μπορεί να εκληφθεί μόνο ως μία κατάσταση που συμπεριλαμβάνει υποχρεώσεις και ευθύνες απέναντι στους άλλους*[40]». Η δεύτερη φράση αναφέρει ότι: «*Το να σκεφτόμαστε για το μέλλον και τον σχεδιασμό του, είναι κάτι πολύ περισσότερο από ένα ανθρώπινο ένστικτο και μία ηθική επιταγή – είναι μία αξία από μόνη του*[41]».

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να αναπτύξουμε εν συντομία την έννοια/αρχή της διαγενεακής ισότητας, προσεγγίζοντας κυρίως κάποιες από τις βασικές σκέψεις και θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί σχετικά με τις υποχρεώσεις που διατηρεί η τωρινή γενιά προς τις μελλοντικές γενιές. Η μικρή αυτή αναδρομή αυτή θα βοηθήσει στην ένταξη της έννοιας αυτής στο ευρύτερο περιεχόμενο της παρούσας ανάλυσης. Κυρίως, θα βοηθήσει 1) στην ανάδειξη της παρατήρησης ότι η αρχή είναι κάτι περισσότερο από «ηθική επιταγή» (ethical imperative), 2) στην κατανόηση της ανάγκης ενίσχυσης της προστασίας των μελλοντικών γενεών, 3) στην δυνατότητα ένταξης της αρχής αυτής στο νομικό σύστημα.

Πρώτα, θα ερευνηθούν κάποια χαρακτηριστικά της σχέσης μεταξύ τωρινών και μελλοντικών γενεών. Δεύτερον, θα αναλυθούν τα πιο σημαντικά είδη προβλημάτων που με μεγάλη πιθανότητα διακυβεύουν τα συμφέροντα των μελλοντικών γενεών. Τρίτον, θα αναφερθούμε στις ηθικές υποχρεώσεις των τωρινών γενεών, αναπτύσσοντας την επιχειρηματολογία που έχει αναπτυχθεί. Ωστόσο, προτού προσεγγίσουμε το θέμα της διαγενεακής ισότητας, θα δώσουμε σχηματικά τις δύο κατηγορίες της δικαιοσύνης που αφορά στο πεδίο των γενεών[42]. Το ένα ονομάζεται «διαγενεακή ισότητα» (intergenerational justice), που αφορά την δικαιοσύνη μεταξύ των γενεών και το άλλο ονομάζεται «ενδογενεακή ισότητα» (intragenerational justice), που αφορά την δικαιοσύνη που αναπτύσσεται μέσα στην ίδια γενιά. Στην πρώτη κατηγορία («διαγενεακή ισότητα»), η ισότητα αναφέρεται τόσο χρονικά όσο και χωρικά (διεθνές, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο). Αφορά στα δικαιώματα των μελλοντικών γενιών στο να απολαμβάνουν εξίσου την κοινή ανθρώπινη και φυσική κληρονομιά, όπως έχει γίνει δεκτό στον περίφημο ορισμό της βιώσιμης ανάπτυξης στην Έκθεση Brundtland.

Στην δεύτερη κατηγορία («ενδογενεακή ισότητα») γίνεται ο διαχωρισμός μεταξύ: 1) κοινωνικής δικαιοσύνης (social justice), που αφορά την δικαιοσύνη μεταξύ φτωχών και πλούσιων, 2) Διεθνή δικαιοσύνη (international justice), που αφορά την δικαιοσύνη μεταξύ διάφορων χωρών/κρατών, 3) Ισότητα των φύλων, 4) Άλλες μορφές δικαιοσύνης π.χ. διαφορετικών εθνοτήτων, θρησκειών (κλπ.). Ουσιαστικά, αφορά τα δικαιώματα των ανθρώπων της τωρινής γενιάς και κατοχυρώνει το δικαίωμα των μελλοντικών γενεών για ισότιμη πρόσβαση στην ανθρώπινη και φυσική κληρονομιά[43].

Ένα από τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα της διαγενεακής σχέσης είναι αυτό που χαρακτηριστικά ονομάζεται “the auditorium dilemma”. Το ανωτέρω παράδειγμα χρησιμοποιήθηκε από τον φιλόσοφο Derek Parfit[44], προκειμένου να αποτυπώσει εναργέστερα το πρόβλημα και την ασυμμετρία που ανακύπτει από την σχέση μεταξύ τωρινών και μελλοντικών γενεών. Πιο συγκεκριμένα, ο Parfit συνδέει την κατάσταση που βρίσκονται οι μελλοντικές γενιές με αυτή την κατάσταση των θεατών που κάθονται στις πίσω θέσεις μίας αίθουσας. Οι τελευταίοι έχουν αναγκασθεί να σηκωθούν όρθιοι, προκειμένου να καταφέρουν να δουν το θέαμα και επειδή οι άνθρωποι που κάθονται μπροστά τους έχουν σηκωθεί επίσης. Οι θεατές των μπροστινών θέσεων είναι σε πλεονεκτικότερη θέση, καθώς έχουν σηκωθεί για να δουν καλύτερα το θέαμα, χωρίς να ενδιαφέρονται για την ποιότητα θέασης των θεατών που βρίσκονται πίσω τους.

Συνεπώς, για τους θεατές των πίσω καθισμάτων, στην πορεία του θεάματος, χειροτερεύει σταδιακά η κατάστασή τους, σε σχέση με αυτήν που ήταν αρχικά. Επιπλέον, δεν έχουν την δυνατότητα να καθίσουν, καθώς εάν το κάνουν δεν θα βλέπουν καθόλου. Συνεπώς, δεν έχουν καμία επιλογή[45], παρά μόνο να μεταφέρουν τις άσχημες συνθήκες στους θεατές που κάθονται ακόμα πιο πίσω. Στο τέλος του θεάματος, όλοι οι θεατές είναι όρθιοι, αποδεχόμενοι αυτήν την καθόλου βολική και συμφέρουσα κατάσταση στην οποία περιήλθαν χωρίς να το θέλουν. Η αιτία είναι ότι λίγοι θεατές των μπροστινών θέσεων σηκώθηκαν για να έχουν λίγο καλύτερη θέα.

Οι θεατές των μπροστινών θέσεων είναι ουσιαστικά η τωρινή γενιά. Η τωρινή κατανάλωση και σπατάλη των φυσικών πηγών, δημιουργεί αυτομάτως δυσμενέστερη κατάσταση για τις μελλοντικές γενιές (τους θεατές των πίσω καθισμάτων), δημιουργώντας μία αλληλουχία παρόμοιων συμβάντων, όπου ο μπροστινός μεταφέρει το πρόβλημα στους πίσω, χωρίς να δημιουργεί καλύτερες συνθήκες. Ένα αντίστοιχο παράδειγμα, που χρησιμοποιεί ο γνωστός θεωρητικός Patridge είναι τα σπασμένα γυαλιά από μπουκάλι σε παραλία[46]. Αν είμαστε σε μία παραλία και σπάσουμε κατά λάθος ένα γυάλινο μπουκάλι, τα σπασμένα γυαλιά πρέπει να τα μαζέψουμε όχι τόσο για λογαριασμό κάποιου συγκεκριμένου ωφελούμενου, αλλά για να εμποδίσουμε την πιθανή βλάβη κάποιου ανθρώπου, που δεν ξέρουμε εκ των προτέρων.

Ακόμα χειρότερο για τις μελλοντικές γενιές είναι το γεγονός ότι δεν μοιράζονται τα οφέλη της τωρινής ανάπτυξης και κατανάλωσης, αλλά θα αναγκαστούν να υποστούν εν πολλοίς μόνο τις αρνητικές των τωρινών μας πράξεων και συνηθειών. Επίσης, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τις αρνητικές συνέπειες ήδη τις υφίστανται και οι τωρινές γενιές, με χρονική αφετηρία κυρίως μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οπότε και υπήρξε μία άνευ προηγουμένου βιομηχανική και επιστημονική άνθηση.

Τέλος, μία σημαντική παρατήρηση – την οποία όμως δεν θα αναλύσουμε περαιτέρω – είναι το γεγονός ότι ιστορικά η αναγνώριση της έννοιας της διαγενεακής ισότητας υπήρξε σε πολλούς και διαφορετικούς πολιτισμούς σε διάφορα σημεία της γης. Αναφερόμενοι στην Αρχαία Ελλάδα, υπήρχε ο όρκος των Αθηναίων εφήβων που έδιναν κατά την τελετή ενηλικίωσής τους, και που θεωρούμε ότι εμπεριέχει και εμπερικλείει πρώιμα ζητήματα διαγενεακής ισότητας[47]. Επίσης, τόσο η χριστιανική όσο και η ισλαμική θρησκευτική παράδοση τόνιζαν την σχέση μεταξύ ανθρώπου και φύσης και πώς ο άνθρωπος είχε χρέος να διατηρήσει τον βασικό πυρήνα της φύσης αμόλυντο, άλλως θα διέπραττε μεγάλο αμάρτημα ή ακόμα και ύβρη, σύμφωνα με τα πιστεύω των αρχαίων ελλήνων. Παρόμοια αντίληψη υπάρχει και στην Αφρική, όπου αναγνωρίζεται ένα κοινό χρέος για διαφύλαξη του φυσικού κόσμου[48]. Ωστόσο, αναγνωρίζουμε ότι από τις πιο εντυπωσιακές και πρωτοποριακές αντιλήψεις που σχετίζεται με την διαγενεακή ισότητα είναι το «σύνταγμα των Έξι Εθνών των Iroquois[49]», που αφορούσε μία ομοσπονδία μεταξύ εθνοτήτων, που αποτελούνταν από ινδιάνους της βορειοανατολικής Αμερικής. Οι αρχηγοί αυτών των φυλών είχαν συμφωνήσει ότι θα έπρεπε να λαμβάνουν υπόψη τους τις συνέπειες που θα είχαν οι αποφάσεις και πράξεις τους μέχρι και την έβδομη μελλοντική γενιά[50].

4.2. Αρχή της διαγενεακής ισότητας και μελλοντικές γενιές

Η αρχή της ισότητας/δικαιοσύνης, όπως αυτή έχει επικρατήσει να ονομάζεται ως διαγενεακή ισότητα (inter-generational equity[51]) και αφορά τις σχέσεις μεταξύ των γενεών που υπάρχουν σε διαφορετικό χρονικό ορίζοντα[52], ορίζεται ως «η αρχή που ρυθμίζει την ανθρώπινη κοινωνία και η οποία με τον τρόπο αυτό κάνει εφικτό για κάθε γενιά- η κάθε μία με τις δικές της δυνάμεις και την δική της ευθύνη- να εξασφαλίζει ανάλογη «μερίδα» από το κοινό αγαθό που υπάρχει διαθέσιμο για το ανθρώπινο είδος[53]».

Η έννοια/αρχή αυτή δεν είναι καινούρια – όπως φάνηκε εκ των προαναφερόμενων ρήσεων – καθώς τις τελευταίες δεκαετίες αρκετά – κυρίως - διεθνή νομικά κείμενα έχουν αναφερθεί ειδικά στις μελλοντικές γενιές και στα συμφέροντά τους. Η αρχή της διαγενεακής ισότητας θεωρείται ότι είναι μία αρχή του διεθνούς δικαίου[54]. Επίσης, κάποια εθνικά δικαστήρια, κυβερνητικά όργανα και άλλες οργανώσεις (πχ. ΜΚΟ) έχουν αρχίσει να υπολογίζουν και να αναφέρονται στην αρχή της διαγενεακής ισότητας και στις μελλοντικές γενιές, όταν καλούνται να αποφανθούν για ζητήματα

που θα έχουν μακροχρόνιες συνέπειες κυρίως στην υγεία και στο περιβάλλον[55]. Επιπλέον, και εν συντομία αναφέρεται ότι πολλές θρησκευτικές παραδόσεις αλλά και αρχαίοι πολιτισμοί είχαν αναγνωρίσει ως ιερή, την συνέχεια κυρίως της φυσικής και κατά συνέπεια και της κοινωνικής συνοχής και αλληλουχίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ιουδο-Χριστιανική παράδοση όπου αναφέρεται η χαρακτηριστική φράση «Ο Θεός έδωσε τη γη στους ανθρώπους του και τους απογόνους τους ως αιώνια κατοχή, να τη φροντίζουν και να περνάει από γενιά σε γενιά[56]».

Η διαχρονική ερώτηση που ανακύπτει κάθε φορά που αναζητάμε εάν υπάρχει υποχρέωση των τωρινών γενεών προς τις μελλοντικές γενιές μπορεί να αποτυπωθεί στο ακόλουθο ερώτημα : «Οφείλουν κάτι οι τωρινές γενιές στους μελλοντικούς ανθρώπους και εάν ναι, τότε τι ακριβώς οφείλουν;[57]». Ωστόσο, πριν απαντηθεί το ερώτημα αυτό θα πρέπει να συμφωνήσουμε ότι είναι αδιαμφισβήτητα τα κάτωθι γεγονότα : α) όλες οι γενιές των ανθρώπων έχουν δικαίωμα να ζήσουν μία ζωή με αξιοπρέπεια και ευημερία, β) οι φυσικές πηγές δεν είναι ανεξάντλητες και γ) η ανάγκη ρύθμισης της διαγενεακής ισότητας προκύπτει από την σπανιότητα και την έλλειψη κάποιων βασικών πόρων.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να αναφερθούμε συνοπτικά και στη θεωρία του John Lock που αναφέρεται και αφορά τη θεωρία περί διαγενεακών υποχρεώσεων και διαχείρισης (stewardship), ζήτημα το οποίο βρίσκεται στον πυρήνα της πολιτικής φιλοσοφίας του, αλλά δεν έτυχε ιδιαίτερης ανάλυσης και ανάδειξης.

Ειδικότερα, η θεωρία του Lock για το σύστημα της διαγενεακής ηθικής θα μπορούσε να αναφερθεί με τη μορφή πέντε εντολών/κανόνων : 1. Θα πρέπει να διατηρηθεί το ανθρώπινο είδος, 2. Θα πρέπει να μεταχειριζόμαστε τη γη σαν να είμαστε ενοικιαστές και όχι ιδιοκτήτες, 3. Δεν θα πρέπει να καταστρέφουμε ή να σπαταλάμε τη δημιουργία και τους φυσικούς πόρους, 4. Θα πρέπει να αφήνουμε πίσω μας για τις επόμενες γενιές σε αρκετή και καλή ποσότητα φυσικούς πόρους και λοιπά αγαθά, απαραίτητα για τη διαβίωσή τους, 5. Θα πρέπει να σεβόμαστε και να προστατεύουμε στο μέτρο του δυνατού το δικαίωμα κάθε γενιάς να προβαίνει στις δικές της πολιτικές και λοιπές επιλογές[58].

Σε συνέχεια των ανωτέρω, η Αρχή της Διαγενεακής Ισότητας ουσιαστικά αναλύθηκε στην εποχή μας με μεγαλύτερη σαφήνεια από την Καθηγήτρια Edith Brown-Weiss. Σύμφωνα με την Edith Brown-Weiss η αρχή ενσωματώνει και αποτελείται από τρία στοιχεία : 1) Κάθε γενιά θα πρέπει να διατηρεί την βασική ποικιλία που ενυπάρχει στα φυσικά και πολιτιστικά στοιχεία της κοινωνίας στην οποία διαβιεί (conservation of options[59]). Με τον τρόπο αυτό μπορεί να εξασφαλισθεί με μεγαλύτερη πιθανότητα ότι οι επιλογές που θα παραμείνουν για τις μελλοντικές γενιές (επιλογές οι οποίες θα ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους και θα επιλύσουν τα προβλήματά τους) δεν θα είναι

αδικαιολόγητα περιορισμένες ή ακόμα και εξαφανισμένες. 2) Κάθε γενιά θα πρέπει να δικαιούται να λάβει το περιβάλλον σε τέτοια μορφή και ποιότητα, που θα είναι συγκρίσιμη με αυτήν που απόλαυσαν οι προηγούμενες γενιές (conservation of quality supplements). 3) Τα μέλη κάθε γενιάς θα πρέπει να έχουν στην διάθεσή τους ισότιμα δικαιώματα πρόσβασης στα περιβαλλοντικά αγαθά και οφείλουν να διατηρούν αυτήν την προσβασιμότητα και για τις μελλοντικές γενιές (conservation of access - ως διαγενεακή περιβαλλοντική ισότητα) [60].

Ουσιαστικά, δηλαδή, όλες οι γενιές πρέπει να έχουν ισότιμα δικαιώματα πρόσβασης και χρήσης αγαθών και υπηρεσιών αλλά και αντιστρόφως, ότι δηλαδή καμία γενιά δεν έχει το προβάδισμα έναντι κάποιας άλλης, όπως εξάλλου πρόσβευαν και τα κυρίαρχα θρησκευτικά και πολιτικά δόγματα[61]. Με απλά λόγια «Κάθε γενιά έχει το δικαίωμα στην χρήση του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων[62]». Υπό το ανωτέρω πρίσμα, η έννοια της διαγενεακής ισότητας είναι σύμφυτη με την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης και αναδεικνύει τις νέες σχέσεις αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται στην παγκοσμιοποιημένη εποχή μας[63]. Η βασική της πρόταση είναι ότι η ευζωία των μελλοντικών γενεών ή τα περιβαλλοντικά συμφέροντα των μελλοντικών γενεών, θα πρέπει να λαμβάνονται άμεσα υπόψη κατά την τωρινή διαδικασία λήψης αποφάσεων. Ωστόσο, όπως ήδη έχει ειπωθεί, το θέμα δεν αντιμετωπίζεται εύκολα ούτε με κλασικές και παραδοσιακές μεθόδους μόνο. «Δεν ήταν ποτέ συνηθισμένο, και σίγουρα δεν είναι εύκολο, να σκεφτόμαστε με όρους (χρονικής) διάρκειας όταν εξετάζουμε θέματα ηθικής και πολιτικής θεωρίας[64]». Ωστόσο, θα μπορούσε να εξασφαλισθεί η minimum προϋπόθεση προκειμένου οι τωρινές γενιές να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους προς τις μελλοντικές γενιές: Η φροντίδα και η έγνοια για τις μελλοντικές γενιές δεν σημαίνει απόρριψη της ανάπτυξης, αλλά σημαίνει προτροπή για ελαχιστοποίηση ή αποφυγή των μακροχρόνιων και ανεπανόρθωτων ζημιών του περιβάλλοντος και εξάντλησης των φυσικών πόρων.

Στην ηθική φιλοσοφία αντιμετωπίζεται η έννοια της διαγενεακής ισότητας τόσο ως ηθική αρχή (moral principle), υπό την έννοια ότι καμία γενιά δεν έχει προβάδισμα έναντι κάποιας άλλης, αλλά και ως νομικός κανόνας ισότητας (legal standard of equality) μεταξύ των γενεών, όπως αναπτύσσεται στην σχετική βασική βιβλιογραφία του John Rawls και Edith Brown Weiss. Ακριβώς στο θέμα των μελλοντικών γενιών, όλα τα παραπάνω δεδομένα αναγκαστικά εμπλέκονται μεταξύ τους και επηρεάζουν το ένα το άλλο, αναγκάζοντας την τωρινή γενιά να φιλοσοφήσει και να ηθικολογήσει αναγκαστικά και ουσιαστικά, αποκλείοντας την φράση “*apres moi le deluge*”.

Τα τελευταία σαράντα χρόνια το δίκαιο περιβάλλοντος έχει αναπτυχθεί ώστε να μπορεί να διαχειρίζεται ειδικά θέματα και περιβαλλοντικά προβλήματα που διαχέονται γεωγραφικά σε πολύ μεγάλη ακτίνα, σε σχέση με την εστία που πρωτοδημιουργήθηκαν και εμφανίστηκαν. Ωστόσο, το δύσκολο του εγχειρήματος είναι ότι καλείται να διαχειριστεί θέματα σε διάφορα επίπεδα, λαμβάνοντας υπόψη

την χωρική αλλά και χρονική απόσταση και θέτοντας υπό ανάλυση ζητήματα που άπτονται όχι μόνο της επιστήμης του δικαίου ή της οικονομίας[65], αλλά και της φιλοσοφίας, της ηθικής και της κοινωνιολογίας. Το δίκαιο περιβάλλοντος προσπαθεί να διαχειριστεί τα συνεχώς αναφερόμενα σύνθετα περιβαλλοντικά ζητήματα, που διασπείρονται γεωγραφικά και χρονικά, και για τα οποία απαιτείται συντονισμένη και στενή διεθνή συνεργασία.

Ωστόσο, για να είναι περισσότερο αποτελεσματική η αντιμετώπιση των διεθνών σοβαρών περιβαλλοντικών θεμάτων, είναι περισσότερο από ποτέ αναγκαία και η θεώρηση και αξιολόγηση της χρονικής και χωρικής έκτασης της περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Ο συγγραφέας De-Shalit στο γνωστό του βιβλίο “Why Posterity Matters” ανέφερε κατηγορηματικά ότι “...το πιο σημαντικό στοιχείο για το ζήτημα της διαγενεακής ισότητας είναι το θέμα του περιβάλλοντος, με το οποίο συνδέεται κάθε πτυχή των διαγενεακών σχέσεων[66]». Η περιβαλλοντική ζημία μπορεί να διαρκέσει για ιδιαίτερα μεγάλο χρονικό διάστημα ή να αποδειχθεί ότι είναι αμετάκλητη ή να δρα υπογείως και μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα να εντοπιστεί[67].

Όπως αναφέρει η Brown - Weiss «Αυτό που είναι η καινούριο (στην εποχή μας) είναι ότι σήμερα έχουμε την δύναμη να αλλάξουμε το παγκόσμιο περιβάλλον αμετάκλητα, με μόνιμα καταστροφικά αποτελέσματα στην ακεραιότητα και στην δύναμη που διαθέτει ο πλανήτης καθώς και στην κληρονομιά που θα μεταβιβάσουμε στις μελλοντικές γενιές[68]».

[1] Δρ. Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών, Δικηγόρος-Ειδική Επιστήμονας. Στοιχεία του παρόντος άρθρου αντλήθηκαν από επί μέρους τμήματα της υπό έκδοση διδακτορικής διατριβής της παρούσας αρθρογράφου, με τίτλο «Ο θεσμός του Διαμεσολαβητή (Ombudsman) στην διακυβέρνηση του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο : η προστασία των μελλοντικών γενιών». (“The Ombudsman's role in environmental governance and sustainable development at national and international level : the protection of future generations”).

[2] Βλ. ειδικότερα A., KISS, & D. SHELTON, Guide to International Environmental Law, Martinus Nijhoff Publishers, 2007, p. 3.

[3] Το ζήτημα αυτό αναδείχθηκε κυρίως μετά το τραγικό συμβάν του πυρηνικού ατυχήματος στο Chernobyl το 1986. Δύο διεθνείς συμβάσεις υιοθετήθηκαν τότε: Convention on Early Notification of a Nuclear Accident, 25 ILM 1370 (1986) & Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency, 25 ILM 1377 (1986)

[4] Όπως κωδικοποιήθηκε στην Αρχή 7 της Διακήρυξης του Ρίο.

[5] Ο.π.

[6] Όπως κωδικοποιήθηκε στην Αρχή 3 της Διακήρυξης του Ρίο.

[7] Όπως κωδικοποιήθηκε στην Αρχή 17 της Διακήρυξης του Ρίο.

[8] Όπως κωδικοποιήθηκε στην Αρχή 10 της Διακήρυξης του Ρίο.

[9] Βλ. A. M. SLAUGHTER, W. BURKE-WHITE, “The Future of International Law is Domestic (or, The European Way of Law)”, Harvard International Law Journal, vol. 47, n. 2, Summer 2006, p. 328.

[10] Σύμφωνα με την ερμηνεία που δίνει ο Alexander Kiss, το παγκόσμιο περιβάλλον αποτελεί στοιχείο της έννοιας του “common concern”. Βλ. ειδικότερα, K. BOSSELMAN, The Principle of Sustainability. Transforming Law and Governance, Ashgate, 2008, .A. KISS, & D. SHELTON, Guide to International Environmental Law., 2d ed. Boston: MartinusNijhoff, 2007, pp. 250-254.

[11] Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion (1996), ICJ Rep. 226 at par. 29. Βλ. Ενδεικτικά D. SHELTON, “Common Concern of Humanity”, *Iustum Aequum Salutare*, v. 2009/1, p. 34.

[12] Η έννοια του “common concern” είναι διαφορετική από την έννοια της «κοινής κληρονομιάς» (“common heritage”), καθώς η τελευταία θα μπορούσε να προσδιορισθεί σε τοπικό και χρονικό πλαίσιο. Αντίθετα, η πρώτη έννοια δεν έχει πλαίσια και όρια και για το λόγο αυτό έχει και μεγαλύτερη δυσκολία γενικής αποδοχής με αποδεκτά αντικειμενικά κριτήρια. Ωστόσο, η συνεχώς επιβαρυνόμενη κατάσταση του περιβάλλοντος σε παγκόσμιο επίπεδο, έδωσε ώθηση στην ως άνω έννοια, συνδυάζοντας την με τα συμφέροντα των «τωρινών και μελλοντικών γενεών».

[13] Ο όρος «δικαιοσύνη» θεωρείται συνήθως ως το ηθικό στοιχείο του στόχου, τον οποίο ο νόμος/το δίκαιο καλείται να πετύχει. Ωστόσο, αποτελεί και τον κανόνα εκείνο που ρυθμίζει την γενική συμπεριφορά των ανθρώπων μέσα σε μία οργανωμένη κοινωνία.

[14] Βλ. “The Future of Sustainability. Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century”, Report of the IUCN, January 2006, p. 13

[15] Υπάρχει εκτενής συζήτηση και αντιπαράθεση για την έννοια των μελλοντικών γενιών. Κυρίως, ο διάλογος και η αντιπαράθεση αυτή έχει αποτυπωθεί ενδεικτικά από

τους Schwartz (1978), Parfit (1984), Tremmel (2009).

[16] *Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, Rep (4 August 1987) UN DOC A/42/247. Επίσης, βλ. την έκδοση *Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, 13th impression 1991, p. 43.

[17] Ανάμεσα στην πληθώρα των αναλύσεων και των ιστορικών αναδρομών, μία σχετικά συνοπτική και περιεκτική ιστορική διαδρομή για τα στάδια που διέσχισε η διεθνής συζήτηση για την βιώσιμη ανάπτυξη θεωρούμε ότι βρίσκεται στο Annex 2 “A Brief Timeline of Global Sustainable Development Debates”, in *Selecting Best Policies and Law for Future Generations, Legal Working Paper and Worked Examples*, Prof. Marie-Claire Cordonier Seeger and Rajat Rana, Final Version, 10 May 2008, Montreal, Canada. Διαθέσιμο από την ιστοσελίδα http://www.worldfuturecouncil.org/fileadmin/user_upload/papers/Best_Policy_Principles080508.pdf.

[18] UNCED Report, 1992, Annex 1.

[19] Βλ. ενδεικτικά M. SANWAL, “Trends in Global Environmental Governance: The Emergence of a Mutual Supportiveness Approach to Achieve Sustainable Development”, 4 *Global Environmental Politics*, 2004, p. 17.

[20] Ωστόσο, υπάρχει και η άποψη του επιφανούς Δικαστή Weeramantry, ο οποίος εκτιμούσε ότι η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης αποτελεί αρχή του εθιμικού δικαίου. Βλ. Judge Weeramantry’s separate opinion to the 25 September 1997 judgment of ICJ (case Gabcikoco-Nagymaros Dam), <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7383.pdf>.

[21] P. HAAS “Science and international environmental governance”, in *Handbook of Global Environmental Politics*, Peter Danvergne (ed.), Edward Elgar Publications, 2005, p. 383-401. Επίσης, η βιώσιμη ανάπτυξη έχει χαρακτηριστεί με επιτυχημένο τρόπο ως «μία προκλητικά απλή έννοια». Βλ. σχετικά P.W. BIRNIE & A. BOYLE, *International Law and the Environment*, 1993, pp. 433-435.

[22] Ένα ικανοποιητικό και αντιπροσωπευτικό δείγμα των φιλοσοφικών προσεγγίσεων του ζητήματος των μελλοντικών γενιών αποτελείται από τους Sikora & Barry (1979), Laslett & Fishkin (1992), De-Shalit (1995), Beckerman & Pasek (2001).

[23] V. BEEKMAN, “Sustainable Development and Future Generations”, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 17, 2004, p. 6.

[24] Ο.π. ο Δικαστής Weeramantry ανέφερε σε άλλο σημείο της ξεχωριστής γνώμης

που διατύπωσε στην ανωτέρω υπόθεση, ότι η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης «...είναι αναπόσπαστο κομμάτι του σύγχρονου διεθνούς δικαίου», ενώ κατωτέρω υποστήριξε ότι η βιώσιμη ανάπτυξη έχει να διαδραματίσει «σημαντικό ρόλο στην εξυπηρέτηση του διεθνούς δικαίου».

[25] Βλ. “Assessing the Outcomes of Rio+20”, M. IVANOVA, in *Governing for Sustainability*, State of the World 2014, World Watch Institute, p. 138.

[26] Βλ. σχετικά B. NORTON, “Ecology and Opportunity: Intergenerational Equity and Sustainable Options”, in A. DOBSON (ed), *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*, Oxford University Press, 1999.

[27] Βλ. M. REDCLIFT “Reflections on the ‘Sustainable Development’ Debate”, *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 1:1, 1994, p. 3-21. 81. Επίσης, βλ. D. McGOLDRICK, “Sustainable Development and Human Rights: An Integrated Conception”, *International and Comparative Law Quarterly*, vol. 45, issue 4, 1996, p. 803. Η ίδια φράση αναφέρεται ανωτέρω ότι είχε χρησιμοποιηθεί από τον Louis Henkin – ένας από τους πιο γνωστούς και με ισχυρή επίδραση σύγχρονους θεωρητικούς του διεθνούς δικαίου στην Αμερική – ο οποίος την είχε χρησιμοποιήσει αντίστοιχα για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η φράση αυτή αποτελεί γνωστή φράση του Victor Hugo : «τίποτα δεν είναι πιο ισχυρό από όσο μία ιδέα, της οποίας η ώρα έχει έρθει».

[28] Η έννοια της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας εισήχθη στη νομική συζήτηση το έτος 1967, όταν ο Arvid Pardo, πρέσβης της Μάλτας, σε ομιλία του στον ΟΗΕ, πρότεινε ότι ο βυθός των ωκεανών να βρίσκεται εκτός εθνικής δικαιοδοσίας και να θεωρείται ως «κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας». Η έννοια της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας περιλήφθηκε επίσημα στην Διακήρυξη των Αρχών που διέπουν τον βυθό της θάλασσας και τον πυθμένα των ωκεανών, της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ: “Declaration on Principles Governing the Sea-Bed and the Ocean Floor, and the Subsoil Thereof, Beyond the Limits of National Jurisdiction”, GA Res 2749, UNGAOR, 25th Sess, Supp. Np. 28, UN Doc. A/8028, (17 December 1970).

[29] Βλ. S. BORG, “Guarding Intergenerational Rights over natural resources”, in *Future Generations & international law*, Emmanuel Agius & Salvino Busuttil, Earthscan Publications, 1998, p. 135. K. BASLAR, *The Concept of the Common Heritage of Mankind in International Law*, Kluwer Law International, The Hague, 1998. 74. R. WOLFRUM, “The Common Heritage of Mankind”, in *Max Planck Encyclopaedia of Public International Law*. J. NOYES, “The Common Heritage of Mankind: Past, Present and Future”, *Denver Journal of International Law and Policy*, 40, 2012, pp. 447-471.

[30] Η Brown Weiss δέχεται ότι η έννοια της κοινής κληρονομιάς αποτελείται από πέντε βασικά στοιχεία: 1) έλλειψη ιδιοκτησίας, 2) διανομή της διαχείρισης, 3) διανομή των ωφελειών, 4) χρήση μόνο για ειρηνικούς σκοπούς, 5) διατήρηση και προστασία του ανθρώπινου είδους, περιλαμβάνοντας και τις μελλοντικές γενιές.

[31] «...είναι μία ηθική νόρμα (“ethical norm”) και απαραίτητη για την επιβίωση, παρά ένας υποχρεωτικός κανόνας με ισχύ δικαίου...ένα σύμβολο αρμονίας, προόδου, φιλίας, κατανόησης και ειρήνης», βλ. ειδικότερα A. A. COCCA, “CHM a Basic Principle of the International Legal System”, IISL, Coll. Proceedings, 1988, p. 94.

[32] Declaration on the Responsibilities of the Present Generations Towards Future Generations, General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Paris, 1997.

[33] Χαρακτηριστικά αναφέρονται δύο συντάγματα από χώρες της ΕΕ. Το ένα παράδειγμα αναφέρεται σε άρθρο του Γερμανικού Συντάγματος, άρθρο 20 (α), όπου προκύπτει ότι το Γερμανικό Σύνταγμα αναγνωρίζει την ύπαρξη ευθύνης προς τις μελλοντικές γενιές και θεσπίζει κρατική υποχρέωση προστασίας των φυσικών βάσεων της ζωής, μέσω νομοθεσίας, διοικητικών και δικαστικών ενεργειών και όλα αυτά μέσα στα πλαίσια της συνταγματικής τάξης. Το δεύτερο παράδειγμα αφορά το Νορβηγικό Σύνταγμα, το οποίο σιωπηρά αναφέρεται στην αρχή μέσω του άρθρου 110β. Σύμφωνα με αυτό ορίζεται ότι «Κάθε άτομο έχει δικαίωμα στο περιβάλλον, το οποίο είναι ευνοϊκό για την υγεία και το φυσικό περιβάλλον...Οι Φυσικές πηγές θα πρέπει να χρησιμοποιούνται στην βάση ενός ...μακροπρόθεσμου σχεδιασμού, όπου το δικαίωμα αυτό θα πρέπει να προστατεύεται για τις μελλοντικές γενιές επίσης».

[34] ΒΡΕΤΟΥ, Β., “Οι σύγχρονες τάσεις της Νομολογίας για το Περιβάλλον με αναφορές στην αρχή της διαγενεακής ισότητας για τις μελλοντικές γενιές», ΠερΔικ, τεύχος 4, 2017, σελ. 659-680.

[35] Βλ. Σχετικά D. MCGOLDRICK, “Sustainable Development and Human Rights: An Integrated Conception”, International and Comparative Law Quarterly, vol. 45, issue 4, 1996, pp. 796-818, M. SANWAL, “Trends in Global Environmental Governance: The Emergence of a Mutual Supportiveness Approach to Achieve Sustainable Development”, in Global Environmental Politics, vol. 4, 2004, pp. 16-22.

[36] Βλ. Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ, Συνταγματική Προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης. Υγεία-Ιδιωτικότητα-Περιβάλλον, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 334.

[37] Ο.π. σελ. 335.

[38] Παράδειγμα εθνικής νομοθεσίας που αναγνωρίζει την αρχή της προφύλαξης με ειδική ρύθμιση για μεγαλύτερη προστασία των νηπίων και των παιδιών αποτελεί ο Νόμος για την Προστασία της ασφάλειας των τροφίμων των ΗΠΑ, εξασφαλίζοντας υψηλότερα ποιοτικά κριτήρια για τρόφιμα που απευθύνονται σε παιδιά. US Food Quality Protection Act (FQPA) of 1996.

[39] «Μόνο αν συμπεριλάβει και τα δικαιώματα των μελλοντικών γενεών μακράς διάρκειας και τις απώτερες συνέπειες για αυτές, δικαιώνεται η προστατευτική λειτουργία του δικαιώματος στο περιβάλλον και η αρχή της προφύλαξης αποκτά ουσιαστικό περιεχόμενο». Βλ. Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ, Συνταγματική Προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης. Υγεία-Ιδιωτικότητα-Περιβάλλον, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 341.

[40] Βλ. σχετική υποσημείωση στο βιβλίο του TIM JACKSON, Ευημερία χωρίς Ανάπτυξη. Ένα εναλλακτικό μοντέλο διεξόδου από την κρίση, εκδόσεις Κέδρος, 2011, σελ. 69.

[41] Βλ. S. SHOMAN and N. LAMAY “Commission for Future Generations in the Kneset: lessons learnt”, in Handbook of Intergenerational Justice, ed. J.C. Tremmel, Edward Elgar Publishing, 2006, p. 256.

[42] Αντίστοιχη κατηγοριοποίηση κάνει ο JORG TREMMEL στο κείμενο της διατριβής του A Theory of Intergenerational Justice, (2008), p. 5, Figure 2 : Spheres of inter- and intra generational justice.

[43] Βλ. κατωτέρω αναφορά στην Διακήρυξη του Νέου Δελχί και τις Αρχές του Νέου Δελχί (New Delhi Declaration & New Delhi Principles).

[44] Parfit, D., *Reasons and Persons*, Oxford University Press, 1987, p. 383, note 19b.

[45] Ο συγγραφέας εννοεί ότι δεν έχουν δυνατότητα να αλλάξουν τις συνθήκες, γιατί δεν έχουν τον έλεγχο της κατάστασης στα χέρια τους και δεν μπορούν να επηρεάσουν τους θεατές των μπροστινών σειρών. Επίσης, μέσα από το ανωτέρω παράδειγμα μπορεί να εξαχθεί έμμεσα ότι μέχρι και σήμερα δεν έχει επιτευχθεί ευρεία και γενική συναίνεση για την υποχρέωση της τωρινής γενιάς έναντι των μελλοντικών. Βλ. Ενδεικτικά Buchanan, N., “What Do We Owe Future Generations”, *GeoWash. L. Rev.*, vol. 77, no 5/6, 2009, p. 1250.

[46] Patridge, E., “Should we Seek a Better Future?”, *Responsibilities to Future Generations*, Ernest Patridge (ed), Buffalo, N.Y.: Prometheus Books, 1980.

[47] «Δε θα ντροπιάσω τα όπλα τα ιερά, ούτε θα εγκαταλείψω το συμμαχητή μου, με

οποιονδήποτε κι αν ταχθώ στη γραμμή. Θα αμυνθώ και για τα ιερά και τα όσια και μόνος και μαζί με πολλούς και την πατρίδα δε θα παραδώσω μικρότερη αλλά μεγαλύτερη και ισχυρότερη απ' όση την παρέλαβα».

[48] Σύμφωνα με την Weiss, ένας φύλαρχος από την Γκάνα ανέφερε χαρακτηριστικά «Θεωρώ ότι η γη ανήκει σε μία τεράστια οικογένεια, από τα μέλη της οποίας αρκετά είναι νεκρά, λιγότερα είναι ζωντανά και αμέτρητα είναι ακόμα αγέννητα». Βλ. *In Fairness to Future Generations*, Weiss, E., Tokyo, The United Nations University, 1988, p. 20.

[49] Constitution of the Six Nations of the Iroquois.

[50] “Revisiting the Doctrine of Intergenerational Equity in Global Environmental Governance”, Collins, L., in *Dalhousie Law Journal*, 2007, p. 95.

[51] Gosseries, A., & Meyer, L., “Introduction: Intergenerational justice and its challenge” in *Intergenerational Justice*, Oxford University Press, 2009, pp. 1-21. Ουσιαστικά, η έννοια ή αρχή της Διαγενεακής Ισότητας - έτσι όπως έχει διαμορφωθεί από τους θεωρητικούς - βασίζεται στην πεποίθηση ότι η δικαιοσύνη (justice) μεταξύ των γενεών απαιτεί ισότητα (equity) μεταξύ των γενεών.

[52] Η σχέση των γενεών μεταξύ τους κυρίως διαχωρίζεται σε τρία επίπεδα : Το πρώτο επίπεδο αφορά τις διάφορες γενιές όπως αυτές κατηγοριοποιούνται (π.χ. γενιά των “Baby Boomer”), που συνήθως είναι της χρονικής απόστασης των τριάντα χρόνων περίπου. Το δεύτερο επίπεδο αφορά την γραμμική καθοδική ή ανοδική φορά μεταξύ των γενεών μιας οικογένειας (π.χ. παππούς, πατέρας, παιδί κλπ.). Το τρίτο επίπεδο αφορά τις αγέννητες μελλοντικές γενιές σε σχέση με τις τωρινές εν ζωή γενιές. Σύμφωνα, με τον Solum αναφέρεται επιγραμματικά στις ανωτέρω κατηγοριοποιήσεις με τα αρχικά DCG (demographic cohort generations), LDG (lineal descent generations) & UFG (unborn future generations). Βλ. Solum, L. B., “To Our Children’s Children’s Children: The Problems of Intergenerational Ethics” in *Loyola of Los Angeles Law Review*, vol. 35, 2001, pp. 169-171.

[53] Βλ. Emmanuel Agius, “Obligations of Justice Towards Future Generations: A Revolution on Social and Legal Thought” in E. Agius (ed.), *Future Generations and International Law*, London, Earthscan Publications, 1998, p.10.

[54] Βλ. Visser ‘t Hooft, H., *Justice to Future Generations and the Environment*, Law and Philosophy Library, Volume 40, Kluwer Academic Publisher, 1999, p. 26.

[55] Βλ. Ενδεικτικά *Models for Protecting the Environment for Future Generations*, Science and Environmental Health Network (SEHN) & The International

Human Rights Clinic at Harvard Law School, October 2008,

http://www.schn.org/pdf/Models_for_Protecting_the_Environment_for_Future_Generations.pdf.

Επίσης, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Κολομβίας είχε αποφανθεί ότι «...η προστασία του περιβάλλοντος ...αποτελεί έναν συμβιβασμό μεταξύ των τωρινών και μελλοντικών γενιών». Βλ. ειδικότερα Du Bois, F., "Social Justice and the Judicial Enforcement of Environmental Rights and Duties", in *Human Rights Approaches to Environmental Protection*, Alan E. Boyle and Michael R. Anderson (eds), Clarendon, 1998.

[56] Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ιουδο-Χριστιανική παράδοση όπου αναφέρεται η χαρακτηριστική φράση «Ο Θεός έδωσε τη γη στους ανθρώπους του και τους απογόνους τους ως αιώνια κατοχή, να τη φροντίζουν και να περνάει από γενιά σε γενιά». Βλ. σχετικά Brown, Weiss, E., *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony and Intergenerational Equity*, New York, 1989, note 9, at 19 (citing Genesis 1:1-31, 17:7-8). Σύμφωνα με τον Καθηγητή Alexander Kiss ο όρος «μελλοντικές γενιές» δεν είναι απόλυτα σωστός και για τον λόγο αυτό πρότεινε τον όρο «μελλοντική ανθρωπότητα» ('future humanity') και αναγνώριζε τον όρο «κοινά συμφέροντα/κοινή έγνοια για την ανθρωπότητα», στην οποία ενέτασσε τόσο τις τωρινές όσο και τις μελλοντικές γενιές, θεωρώντας ότι αυτό αποτελεί την αφετηρία/ βάση για παγκόσμια δράση. Βλ. Σχετικά Kiss, A., & Shelton. D., *International Environmental Law*, Transnational Publishers Inc, 2004, pp. 16-18. Οσον αφορά την αναζήτηση των εννοιών που μπορεί να λάβει ο όρος «μελλοντικές γενιές» βλ. κυρίως στο άρθρο του L. B. Solum "To Our Children's Children's Children: The Problems of Intergenerational Ethics" in *Loyola of Los Angeles Law Review*, vol. 35, 2001, pp. 169-171.

[57] Βλ. Shelton, D., "Intergenerational Equity", in *Solidarity: A Structural Principle of International Law*, Rudige Wolfrum & Chie Kojima (eds), Springer 2010, p. 131.

[58] Βλ. Wolf, C., "Contemporary Property Rights, Lockean Provisos, and the Interests of Future Generations", 105 *Ethics*, July 1995, pp. 791-818. Επίσης, Locke, J., *Δεύτερη πραγματεία περί Κυβερνήσεως*, εκδόσεις Πόλις, 2010.

[59] Οι τρεις βασικές αρχές της διαγενεακής ισότητας αναφέρθηκαν από την Brown Weiss στο εμβληματικό βιβλίο της *In Fairness to Future Generations*. Ουσιαστικά «Κάθε γενιά είναι τόσο εμπιστευματοδόχος (trustee) του πλανήτη με υποχρεώσεις φροντίδας του όσο και ωφελούμενος κληρονόμος (beneficiary) με δικαιώματα χρήσης»

[60] Βλ. ειδικότερα *Declaration on the Responsibilities of the Present Generation Towards Future Generations*, UNESCO, (1997).

[61] «Σχεδόν όλες οι ανθρώπινες παραδόσεις αναγνωρίζουν ότι εμείς, οι ζωντανοί, είμαστε περαστικοί στην γη και προσωρινοί διαχειριστές των πόρων της» βλ. “Our Rights and Responsibilities to Future Generations for the Environment”, Weiss, B., American Journal of International Law, 1990, p. 200. Επίσης, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο ηθικός φιλόσοφος Norman Daniels, όλοι ξεκινούμε νέοι για να καταλήξουμε γέροι. Με τον τρόπο αυτό ο ίδιος άνθρωπος ανήκει σε πολλές διαφορετικές χρονικές γενιές μέσα στην διάρκεια μίας μόνο ζωής. Βλ. σχετική αναφορά στο Tremmel, J. A Theory of Intergenerational Justice, Dissertation in Department of Philosophy, University of Dusseldorf, 14.05.2008, p. 33.

[62] Βλ. Fitzmaurice, M., “Some reflections on Legal and Philosophical foundations of International Environmental Law”, in XXXII Polish Yearbook of International Law, 2012, p. 99.

[63] Χαρακτηριστικά η Dinah Shelton αναφέρει «Το δυναμικό πλανητικό σύστημα, στο οποίο όλα είναι αλληλένδετα και αλληλοεξαρτώμενα, προσδιορίζει τις σχέσεις στον σύγχρονο κόσμο. Μέσα σε ένα τέτοιο σύστημα, δεν μπορεί να υπάρξει απομόνωση ή ανεξαρτησία, γιατί όλα τα μέρη του συστήματος είναι αλληλένδετα και αμοιβαία εξαρτώμενα τώρα και για το μέλλον....Στο διεθνές δίκαιο, η αναγνώριση αυτού του γεγονότος έχει οδηγήσει στην αναγνώριση των κοινών συμφερόντων...όπου η ζημία ενός προκαλεί ζημία σε όλους ενώ η προστασία του ενός βοηθάει στην προστασία όλων : (αυτό αποτελεί) την εκδοχή «Τρεις Σωματοφύλακες» στο διεθνές δίκαιο». Βλ. σχετικά 143. Shelton, D., “Intergenerational Equity”, in Solidarity: A Structural Principle of International Law, Rudige Wolfrum & Chie Kojima (eds), Springer 2010, p. 125.

[64] Βλ. Laslett, P and Fishkin, J. S, “Introduction: Processional Justice”, in *Justice between age groups and generations*, Yale University Press, New Haven & London, 1972.

[65] Ήδη, από τον 19^ο αιώνα, ο Thomas Jefferson θεωρούσε το εθνικό χρέος ένα πρόβλημα διαγενεακής ηθικής (intergenerational ethics).

[66] De-Shalit, A., *Why Posterity Matters. Environmental Policies and Future Generations*, Routledge, 1995, p. 7.

[67] Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η χρήση της εντομοκτόνας ουσίας DDT, η οποία χρησιμοποιούνταν ελεύθερα, πολύ πριν αποδειχθούν οι πολλαπλές και πολυεπίπεδες αρνητικές της συνέπειες. Αντίστοιχα παραδείγματα αποτελούν η πυρηνική ενέργεια και τα τοξικά απόβλητα.

[68] Brown-Weiss, E., “Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment”, reprinted and adapted from E. Brown-Weiss, 84 American Journal of

International Law 198 (1990), p.1.